MARKO NEDIĆ

ŽIVOT VAN SEBE ILI ŽUDNJA ZA SMRĆU

RASTKO PETROVIĆ I ETIKA ŽIVOTA

Iako je roman *Sa silama nemerljivim* objavljen pre proze *Ljudi govore* i pre *Afrike,* centralnog putopisa Rastka Petrovića, on u teorijskom pogledu umnogome ilustruje i objašnjava pojedine veoma značajne stvaralačke odnose u njima, i po svom značenju pre bi sledio pomenuta dela nego što bi im prethodio.

Ako je u putopisima, posebno u *Africi,* dominantan jedan emocionalan, afektivan odnos prema predmetu prikazivanja, koji u suštini izražava poetski odnos prema stvarnosti, tj. estetski nazor[1]) Rastka Petrovića na stvarnost, i ako je u prozi *Ljudi govore* prisutan pored prvog i jedan kosmološki pogled na život, onda se za roman *Sa silama nemerljivim* može vezati čist misaoni, tj. etički odnos prema stvarnosti i životu. I etički i estetski nazor na stvarnost, čiji se domen u slučaju Rastka Petrovića odnosi samo na okvire njegovog književnog dela[2]), nastajali su skoro istovremeno. Estetski je, istina, imao prednost u najranijim radovima, ali prisustvo etičkog vidno je i u njima, naročito u pesničkoj

[1]) Kjerkegor, Seren: *Osvrt na moje djelo,* str. 6, i dalje. Bošnjak, B.: Seren Kjerkegor filozof religiozne egzistencije (pogovor knjizi S. Kjerkegora: *Osvrt na moje djelo;* „Vuk Karadžić" Beograd, 1965, str. 109). Grlić D.: Pogovor (knjizi S. Kjerkegora *Dnevnik jednog zavodnika;* „Mladost". Zagreb, 1956, str. 206).

[2]) Estetski i etički nazor na stvarnost kod Kjerkegora odnose se na celokupnu čovekovu egzistenciju, tj. oni su nužne faze kroz koje ova prolazi na putu prema religioznom shvatanju i objašnjenju stvarnosti, dok, primenjeni na umetničko delo, oni prvenstveno objašnjavaju karakter umetničkog predmeta i odnose se samo na okvire ostvarene umetnosti.

obradi »velike teme života«. Ali etički nazor još uvek je ostao nedefinisan, a u poeziji, zbog njene specifične prirode, on je prvenstveno predstavljao stvaralački izraz odgovarajućih stanja duha Rastka Petrovića. Jedino je prozna forma mogla postati pravi medijum za diskurzivno definisanje tog odnosa.

Roman *Sa silama nemerljivim*, objavljen u Srpskom književnom glasniku 1927. godine, za osnovni predmet pripovedanja ima odnos pojedinca prema fenomenu života, prema vrednostima i oblicima življenja, i stavu prema umiranju i smrti. U vreme kad je roman pisan još nisu bili posve prošli »dani senzualnosti, gordosti mladićke, velikih drhtanja«, doba čulnosti i ekstaza života. »Život veliki, divni, pijani, fizički život bilja i rastinja, pâda reka, jurenja oblaka, mladih tela«[3]) nije bio ni u literaturi, a ni u njegovom životu potpuno iscrpen. Ali da bi, pre svega, u životu shvatio pravi značaj ovih pojava, Rastku Petroviću bilo je nužno da zauzme racionalniji stav prema njima, da proceni njihovu stvarnu vrednost i doživi ih i mišlju a ne samo čulima. Jedna od važnih tema u životu Rastka Petrovića, dakle i u njegovoj literaturi, bila je tema smisla života i smrti kao opštih pojmova, i smisla ljubavi kao posebnog, središnjeg i najvišeg momenta između ove dve polarnosti. U takvoj misaonoj i emotivnoj situaciji nastao je roman *Sa silama nemerljivim*, u kojem njegov tvorac pokušava da stvaralački razreši neke svoje i opšte dileme, da činom stvaranja dopre do najboljeg rešenja za njih, kad mu je to u životu bilo teško da postigne.

Sam roman po svojim umetničkim dostignućima ne zauzima visoko mesto u književnom delu Rastka Petrovića. Njegova osnovna mana je u literarnoj konstrukciji. Događaji koji se opisuju u romanu mogli su se, u krajnjoj liniji, desiti i u životu, ali u delu ne postoji dublja logična motivacija za njih. Većina postupaka glavnih ličnosti proizlazi iz slučajnosti, »iz hira, iz inata«, kako kaže i sam pripovedač u delu, a ne iz dublje unutrašnje uzročnosti, niti iz nužnosti. Zato te ličnosti i izgledaju uopštene i nedovoljno individualizovane. Čak ni najopštiji socijalni ili vremenski uzroci nisu naznačeni u delu, da bi se bar preko njih uspostavio jedan konkretniji odnos unutar atmosfere romana i postupaka glavnih ličnosti. Stalni prelazi iz jednog psihološkog stanja u drugo, iz jednog osećanja u drugo, takođe snažno ali posve drugačijeg kvaliteta, dovodili su ponekad u sumnju osnovnu zamisao i stvarnu funkciju dela. Jedina opravdanija motivacija za česte emotivne metamorfoze, slične kat-

[3]) Petrović, Rastko: Poezija (Opšti podaci i život pesnika), „Prosveta", Beograd, 1963, str. 59.

kad po načinu na koji se smenjuju onima iz Stendalovog *Crvenog i crnog,* nalazi se u nagoveštenim dubljim i nesaznatljivim, a apriorno datim psihičkim osobinama pojedinih ličnosti. Moderni prozni postupak uvođenja u tekst već formiranih karaktera nije davao dovoljno objašnjenja za sve što se celokupnim tekstom reklo. Ponekad je bio i u stvarnoj suprotnosti s osnovnim postupkom primenjenim u romanu, u kojem je upravo psihološka motivacija morala imati dominantno značenje. Apriorno svođenje na individuu i njene psihičke reakcije, više uslovljene nekim fatumskim, nemerljivim i nedefinisanim silama i uzrocima, nego stvarnim ili nagoveštenim ubedljivim psihološkim razlozima, ipak je otvaralo dovoljno mogućnosti za formiranje jednog modernijeg proznog teksta. Ali autor je često odstupao od svojih postavljenih zamisli. Prelazeći u pripovedanju iz jedne psihološke perspektive u drugu i vezujući ih samostalnim pripovedačevim komentarima koji su po stepenu i širini saznanja uvek mogli da obuhvate svaku ličnu perspektivu junaka u delu, autor se u suštini vraćao naglašenom psihološkom tipu pripovedanja, tj. psihološkom tipu romana. To je možda zaista trebalo da bude izrazit beogradski psihološki ili ljubavni roman, ali takav nije postao jer njegov autor nije težio građenju onih dramskih situacija u romanu koje bi oživele njegov jednodimenzionalan karakter. (Jedina dramska situacija u delu — susret svih lica romana u sobi mladog Irca, glavne ličnosti dela — odvija se statično i nedramatski.) Zato se roman, ovakav kakav je, pretvorio jednim delom u jasno usmereno psihologiziranje i monologiziranje, koje se, međutim, često iscrpljivalo i samo u sebi.

Ali »i pored svojih očevidnih slabosti, ovo je, međutim — kako kaže Marko Ristić u belešci o ovom romanu —[4]) jedno neosporno značajno delo, po svemu što je u njega uneo Rastko Petrović od svojih fantazama, od svojih pesničkih i životnih (egzistencijalnih) briga i egzaltacija.« Te egzistencijalne brige projektovane su u romanu u psihologiju, u svest i u podsvest glavnog junaka u njemu, mladog Irca. Njegove naglašene metafizičke egzaltacije, koje nikako nisu mogle da nađu odgovarajuće reference i opravdanja u praktičnoj, svakodnevnoj stvarnosti, vodile su ga nužno jednom fatalističkom intelektualnom stavu prema životu i njegovim vrednostima. Svestan da je nemoćan da ostvari apsolutnu slobodu svoje ličnosti, i da apsolutne slobode uistinu i nema u životu, on je iz jednog banalnog sukoba sa ocem, sukoba generacija kakav se često sreće u literaturi (čiji uticaj na vlastito ponašanje ne negira ni sam junak, koji u

[4]) Ristić, Marko: Napomene za roman Rastka Petrovića (*Sa silama nemerljivim*: „Nolit", Beograd, 1963, str. 205).

nekoliko navrata kao svoju lektiru pominje jedan Židov roman, u stvari *Kovače lažnog novca* — s kojima se prvi deo ovog romana na fabulativnom planu znatno dodiruje), i iz jednog psihološkog a ne moralnog sukoba sa »svojom devojkom«, mladi Irac konstruiše vlastitu egzistencijalnu dramu, i stvarnu ličnu tragediju. Žudnjom za smrću, kao apriornim uzrokom i krajnjom posledicom svoje prevelike odanosti životu, Irac je u krajnjoj liniji nalazio istovremeno, psihološko i metafizičko opravdanje za sve svoje postupke, kao i za svoju ličnu tragediju. Rastko Petrović je vrednost življenja i neminovnost smrti, samoubistvom mladog Irca doveo u nerazlučivu sudbinsku vezu. Metafizička intonacija mnogih Irčevih emotivnih reakcija i dilema, koja je umetnutom pričom o anđelima i snom glavnog junaka (kojim se uspostavlja dublje značenje same te priče u tekstu) dovedena u zavisnost od nekih opštijih i zagonetnijih uzroka iz pojedinačne subjektivne sfere, nije ipak dovodila u sumnju pesnikovu iskrenu privrženost životu i njegovo uporno tragaje za vrednostima života. (Za njega je život »ipak, apsolutno, sad, i zauvek, veličanstven«.[5])) Njegovo mišljenje o vrednosti života takođe ne može biti u suprotnosti s njegovom žudnjom za smrću. Žudnja za smrću upravo je odgovor njegovom stavu o veličini življenja. Njome je težio da pobedi prolaznost pojedinačnog trajanja, a samim činom samoubistva, mirnog, pribranog i oduhovljenog ličnog obračuna sa svojom pojedinačnom nesavršenošću, pobedio je i tu žudnju u sebi. Osećajući da nije spreman za apsolutni život, on je pošao ka apsolutnoj smrti.

S druge strane, povezanost ovog problema s kontekstom celokupnog dela čini da ovaj roman postaje značajan i po tome što u sebi sadrži objašnjenje jednog od osnovnih stvaralačkih uzroka za estetski i etički odnos prema stvarnosti primenjen u književnom delu Rastka Petrovića, objašnjenje »osećanja života«, kako sam pisac preko jedne ličnosti u romanu definiše taj pojam. Najznačajniji deo u romanu u tom pogledu jeste epizoda o mladiću koji u bekstvu od života kojim je živeo u prošlosti doživljava susret sa anđelima. Sama epizoda uklapa se u strukturu romana, odnosno u njen fabulativni deo, samo utoliko što treba da predstavlja paralelu sa životom i postupcima mladog Irca. U kompozicionom smislu, njena vrednost i mesto u adekvatnom su odnosu prema kontekstu dela na isti način na koji je to i epizoda o Van Gogu u »Burleski gospodina Peruna boga groma«. U njoj su ponovljeni neki stavovi Rastka Petrovića formulisani ranije, već u njegovom autobiografskom zapisu »Opšti podaci i život pesnika«, i stvaralački primenjeni u većini njegovih književnih dela.

[5]) Petrović, R.: *Sa silama nemerljivim*, „Nolit", Beograd, 1963, str. 50.

Osećanje života, prema ovoj epizodi, jeste osnovno čovekovo osećanje, ono daje stvarni smisao svemu što ovaj afektivno ili misaono doživljava. »Sadržaj jednog doživljaja ne bi bio ni veseo, ni tužan, ni zanosan sam po sebi, da nije nečega što kroz njega bije.«[6]) Smisao i značaj života ne nalaze se »stvarno ni u jednom posebnom događaju, ni u jednom izdvojenom doživljaju, već u našem osećanju života uopšte.«[7]) Čovek gradi svoj život, »čak svojim osećanjem življenja više no svojim stvarnim doživljajima, i ono što svi zovemo pravim životom nije toliko u njegovoj događajnoj biografiji koliko u jednoj osećajnosti i tačnosti življenja. A osećanje života nije samo u ljubavi prema životu, no u potpunoj privrženosti za njega, vegetalnoj, životinjskoj, matematičkoj.«[8]) »Taj dani čas najjače osećajnosti; iznad osećanja radosti i tuge, divni čas, nepojmljivo osećanje tačnoga življenja, besprimerno, silno i iznad svih drugih osećanja, telesnih ili takvih duhovnih trpljenja;... to je trenutak skoro potpunog unutarnjeg usredsređivanja, a istovremeno duhovnog umnogostručenja pažnje nad svim što se zbiva.«[9]) Upravo identično osećanje prisutno je u skoro svim proznim delima Rastka Petrovića. Faze kroz koje je prolazilo mogu se lako uočiti u razvojnoj liniji tih dela. U prvim pesmama, onim pre »Otkrovenja«, u većini pripovedaka i u »Burleski«, to je mladalačko, stihijno, afektivno, senzualno osećanje, u kojem mladićka težnja za slobodom ili za destrukcijom i silina osećanja prema predmetima ličnih strasti nadvladavaju smisao takvog opredeljenja. Definicija ovog osećanja, međutim, još nije oformljena. U »Otkrovenju« je već prisutna težnja da se preko pojedinih subjektivnih tema dopre do suštine, do izvora tog osećanja, ali izvesna misaona nedorečenost i neujednačenost ostaju još uvek njegova bitna odlika. U vremenu posle »Otkrovenja«, kao posledica kristalizacije izvesnih stavova Rastka Petrovića prema vlastitom životu i životu uopšte, nastaje pomenuti esej »Opšti podaci i život pesnika«, u kojem je prvi put eksplicitno istaknuta teza o potrebi osećanja života i o »neprestanom subjektiviranju objektivnog«. »On se pomirio sa svim stvarima — kaže Rastko Petrović o sebi u tom eseju —... proživeti samo, svim svojim čovečanskim sposobnostima, život. Proživeti ga dobro i sa dubokim osećanjem razumevanja i ljubavi.[10])

Stvarno osećanje života, kao sadržaj stvaralačke svesti Rastka Petrovića, davalo je uvek poetski

[6]) *Isto*, str. 56.

[7]) *Isto*, str. 57.

[8]) *Isto*, str. 64.

[9]) Vid. Ristić, Marko: *Prisustva*, str. 276—304.

[10]) Petrović, R.: Poezija, str. 59.

karakter njegovim prozama, jer ih je prelivalo snažnim individualnim, pesničkim i lirskim tonovima. To osećanje razumevanja i ljubavi, tj. osećanje duboke humanosti, najprisutnije je u knjizi *Ljudi govore*, i docnije, u drugom delu *Dana šestog*. Zato je bilo mogućno, upravo u tim delima, naročito u prozi *Ljudi govore*, postići ono savršeno jedinstvo subjektivnog i objektivnog, koje najargumentovanije govori o pozitivnoj tendenciji osećanja života u konkretnom književnom delu.

Međutim, bitan uslov za pozitivno ispoljavanje tog osećanja u književnom delu jeste postojanje stvarne, konkretne vrednosti u životu na koji se ono odnosi. I na taj zahtev Rastko Petrović jednim delom odgovara romanom *Sa silama nemerljivim*. Direktan odgovor ni ovde se ne daje, ali se ukazuje jasno na njegove mogućne oblike. Vrednost života treba tražiti, prema rečima Irčevog druga Stevana, u »neispunjenoj čežnji za potpunošću«, u stremljenju ka životu van svoje ograničene prolazne ličnosti, ka »opštoj matici života«, ka »Životu uopšte«, koji je »širi, obilniji, potpuniji, u kome je ovaj i ovakav naš ukupni, u kakvom se krećemo, samo jedan detalj, i samo jedan element... i taj drugi život nije onaj docniji, nije zagrobni, već baš savremeni, baš prisutni život, u koji mi samo ne uspevamo da prodremo«.[11]) Taj život je svuda oko čoveka, ali »azuran i nedostižan«. Ono što nagoveštava prisustvo tog života jeste čovekova ideja o njemu. Protagonist ovakvog mišljenja u romanu, Irčev drug Stevan, budući Stevan Džamić u *Danu šestom*, završava ovu apologiju života zaključkom da »postoji jedino ovakav život kakav živimo«, i da čovekovo osećanje života takođe pripada tome životu«.[12]) Odgovor na pitanje o vrednosti života treba da se traži ponovo u čovekovom stavu prema konkretnom životu, ponovo u samom životu i u čovekovoj svesti o osećanju toga života. »Život čoveka smatramo samo onda vrednosnim ako osećamo da ga je sam taj čovek preživljavao osećajno, sa težnjom da on bude precizan, da svaka pojedinost ima osećajnu akustičnost celog života, borbeno, sa odabiranjem, sa žrtvovanjem«.[13]) Ovako eksplicitne stavove, prožete dubokom senzualističkom notom, bilo je mogućno izreći samo kada je sopstveno životno iskustvo potvrdilo njihovu tačnost. Oni izražavaju čitavu filozofiju življenja, čiji je krajnji cilj »umijeće življenja«, koje se ostvaruje u »dimenzijama vrednosti« i »stalnog traženja jednog kritičkog merila« za svoju jedinstvenost. Žudnja za smrću u kontekstu takvog osećanja života jeste žudnja

[11]) Petrović, Rastko: *Sa silama nemerljivim*, str. 114.
[12]) *Isto, str. 114.*
[13]) *Isto*, str. 66.

za punim životom, za punim subjektivnim savršenstvom, za apsolutnom slobodom u životu.

Delovanje ovih stavova o vrednosti i osećanju života primenjenih na konkretnu književnu tvorevinu, odnosi se jednim delom i na nivo izraza u delu. Izraz u tom slučaju, shvaćen šire, kao zbir stilskih, sadržinskih i idejnih preokupacija, neminovno dobija poetska obeležja, a ne filozofska ili neka druga, jer mu, bez obzira na preokupaciju, osnovni ton značenja daje pripovedač. U tom smislu roman *Sa silama nemerljivim* takođe bi imao karakteristike poetskog romana, i to lirsko-subjektivne varijante tog romana.[14]) On to, međutim, nije u potpunosti, jer su mu izražajne odlike isuviše racionalizovane, jer je uticaj čistog racionalnog elementa bio prevelik — i na psihološkom, i na moralnom, i na fabulativnom planu. Ono što je sprečavalo glavnog junaka da dopre do jedinstvenog zaključka i rešenja o vrednosti života i do svog ličnog osećanja života, pročišćenog i apsolutno subjektiviranog — »stalno motrenje napregnutom pažnjom i svešću tog procenjivanja koje se vrši osećanjima« — u širim okvirima stvaralo je disproporciju između dva načina ispoljavanja stvaralačkog izraza, diskurzivnog i slikovitog, i bilo je najveća prepreka uspostavljanju, najpre čvršćeg proznog integriteta dela, a zatim, u njegovim okvirima, i poetskog i lirskog. S druge strane, u samom romanu, kao otvorenoj duhovnoj činjenici, postojala je izrazita tendencija da se afirmiše upravo jedinstveno osećanje života. Zato sve ličnosti i poseduju skoro identičan odnos prema stvarnosti. Sve su usredsređene na osećajno, afektivno doživljavanje sveta, sve osećaju prolaznost života i imaju jednu melanholičnu i tragičnu crtu u svom karakteru koja ih sprečava da život prihvate otvoreno, »sa dubokim osećanjem razumevanja i ljubavi«. Uzdrhtalost i uzbuđenje pred životom najjači je emocionalni izraz tog osećanja. To uzbuđenje, taj nedefinisani strah, to nepromenjeno, totalno osećanje jednog čoveka, isto u svakom trenutku i pred svakim predmetom, osećanje u kojem je racionalnost samo nedostižni ideal, i zato tako formalno prisutan u njemu, — konačno, ta žudnja za smrću da bi se potvrdio život, sve to upućuje na zaključak da je reč o protagonistima čiji je odnos prema stvarnosti i životu istovremeno poetski i lirski i duboko fatalistički određen. Tako je Rastko Petrović, u sukobu kompozicionih i izražajnih neujednačenosti u romanu i visokih intelektualnih i moralnih zahteva koje je postavljao svom glavnom junaku, oblikom i sadržinom kojima je predstavio njegovu svest

[14]) Vid. Lukić, Sveta: *Plavi pesak, Šareni vetrovi* — poetski romani Vsevoloda Ivanova (Predgovor knjizi V. Ivanov: *Plavi pesak*; „Nolit", Beograd, str. 11).

ipak ponudio dovoljno opravdanja za čitav roman.
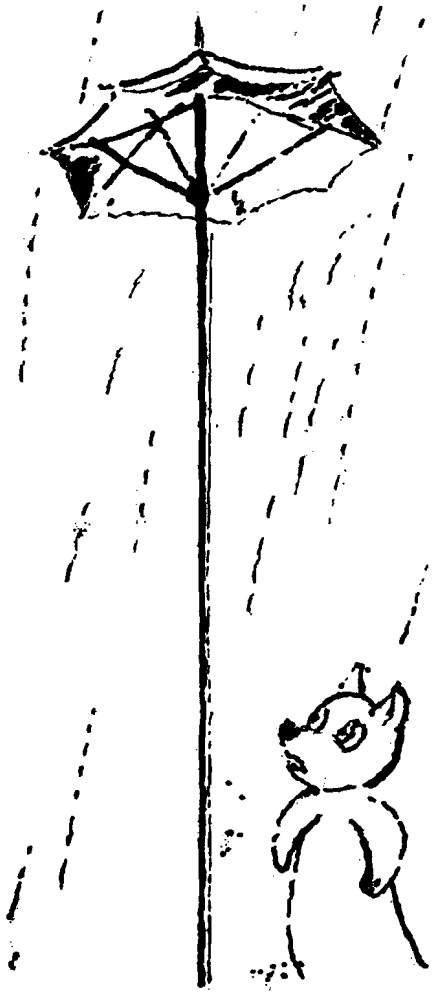
U svetlu ovih odnosa valja tražiti izražajne, a isto tako i etičke i idejne elemente koji se pojavljuju u daljem proznom stvaralaštvu Rastka Petrovića. Bez apostrofiranja ili podrazumevanja stavova i ostvarenih rešenja iz romana *Sa silama nemerljivim* bilo bi teško shvatiti i objasniti i osnovno značenje i osnovni izraz romana *Dan šesti*, kao i mnogih ranijih proznih i pesničkih ostvarenja.